

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ І СТИМУЛЮВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РИНКОВИХ УМОВАХ

У статті розглянуто теоретичні і практичні аспекти підготовки державою науково-технічного розвитку та інноваційної діяльності в умовах становлення і функціонування ринкових відносин в Україні на сучасному етапі.

In the article the theoretical and practical aspects of preparation of scientific and technical development and innovative activity the state are considered in the conditions of becoming and functioning of market relations in Ukraine on the modern stage.

Фактори держави і ступеня державного регулювання незмінно присутні у функціонуванні ринкової економіки на всіх етапах її розвитку, що наочно демонструє практика як високо розвинутих країн, так і тих, що розвиваються. Об'єктивна необхідність державної підтримки науково-технологічних та інноваційних процесів зумовлюється масштабністю витрат на проведення наукових досліджень та їх реалізацію, пов'язаних з пошуком і придбанням науково-технічної інформації; підготовкою персоналу, здатного до плідної науково-технічної діяльності; матеріально-технічним забезпеченням фундаментальних і проектно-конструкторських робіт; патентуванням, експертизою, сертифікацією нової продукції тощо.

Разом з тим очевидно, що активна роль держави сама собою ще не гарантує економічного успіху, а функції держави в управлінні інноваційними процесами не передбачають і не повинні передбачати прямого державного втручання в організацію інноваційної діяльності. В умовах сучасної економіки держава повинна забезпечувати перш за все взаємопов'язані інтереси всього суспільства через ринкові інструменти і важелі шляхом створення досить складного механізму реалізації державних функцій.

По-перше, держава має забезпечувати інституціональну і правову структури функціонування господарського комплексу, усуваючи так звані «недосконалість ринку». По-друге, процеси глобалізації вносять до порядку денного питання про зміну поведінки держави не тільки у національному, але й у всесвітньому масштабах. По-третє, потреба органічного поєднання ринкових стимулів і державної системи регулювання зумовлюються тим, що ідеї лібералізації, що об'єктивно

притаманні ринковій економіці, не мають універсального характеру і за певних історичних умов потребують виваженого ставлення і суспільно значимої корекції [17].

Обмеженість ринкових механізмів як середовища продукування і дифузії інновацій можна простежити за низкою напрямів:

- окремим господарюючим суб'єктом неможливо зосередити необхідні кошти для здійснення масштабних інновацій, оскільки поглиблення та удосконалення наукового пізнання робить НДДКР усе дорожчими, розвиток науки набуває дедалі більш міждисциплінарного характеру;

- багато інновацій можуть виявитися економічно ефективними лише при значних масштабах упровадження і наявності достатньо ємного ринку. Для приватного капіталу інвестування інновацій далеко не завжди є привабливим, оскільки вимагає значних витрат і пов'язане з ризиками щодо одержання кінцевого результату;

- гіпертрофована самостійність господарюючих суб'єктів у реалізації інноваційних процесів може призвести до несумісності різноманітних ланок технологічних ланцюгів, що також пов'язано зі значними економічними витратами;

- існують інноваційні процеси, що взагалі не можуть здійснюватися на комерційній основі, зокрема: фундаментальні дослідження, інновації, спрямовані переважно на задоволення суспільних потреб – оборони, екології тощо;

- висока вартість нових видів продукції і послуг часто роблять їх недоступними для масового споживача, тому відсутність підтримки платоспроможного попиту може спотворити реальну потребу і загальмувати поширення інновацій, необхідних для економіки в цілому.

Отже, у випадках, коли ринкова саморегуляція виявляється недостатньою, доцільно застосовувати методи державного регулювання інноваційної та науково-технологічної сфери. Особливо зростає роль держави у перехідній економіці, коли ринкові механізми та умови їх функціонування ще нерозвинуті, а тому й діють не в повному обсязі.

Дослідники наголошують, що сліпе копіювання класичних ринкових критеріїв може мати негативні соціально-економічні наслідки, оскільки нерегульовані механізми поглиблюють диференціацію суспільства, не створюючи механізмів соціального захисту та не забезпечуючи вирішення довгострокових задач розвитку капітальної виробничої і соціальної інфраструктури. Крім того, за таких умов не забезпечується надходження коштів у наукові, передусім фундаментальні дослідження, які не зразу окуплюються а то й взагалі можуть бути збитковими [21; 24].

Науковий і практичний інтерес щодо аналізу державної підтримки і регулювання науково-технологічною та інноваційною сферами обумовлюється низкою обставин, зокрема тим, що науковий комплекс має стати ключовим елементом цілісної інноваційної системи як одного з вирішальних чинників знаннєвого суспільства.

Вагомим аргументом щодо державного регулювання та стимулювання науково-технологічного та інноваційного розвитку є оптимальне співвідношення ринкових та неринкових механізмів інструментарію інноваційної політики. Практика розвинутих країн свідчить, що методи державної підтримки поділяються на прямі та непрямі [19; 26].

Основними інструментами прямого державного регулювання вважаються нормативно-правові акти, макроекономічні плани та цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені нормативи і ціни, стандарти, ліцензії і квоти, державні бюджетні витрати, ліміти тощо.

Методи непрямого регулювання регламентують поведінку суб'єктів ринку опосередковано створенням певного економічного середовища, яке змушує їх діяти в потрібному державі напрямі за допомогою інструментів фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямів економічної політики [22].

Обґрунтування та реалізація стратегічної мети інноваційного розвитку у загальному його розумінні передбачає подальше удосконалення механізмів державного і суспільного регулювання. У рамках існуючих інституціональних обмежень структури державного управління разом з різноманітними громадськими організаціями покликані ефективно сприяти досягненню цих цілей.

Стратегічним пріоритетом в Україні у контексті забезпечення національної конкурентоспроможності є опанування науково-технологічною моделлю економічного розвитку. Реальні об'єктивні передумови в Україні, на думку вчених, є, зокрема, наявність визнаних у світі власних наукових шкіл та унікальних метатехнологій, спроможних забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на рівні найвищих стандартів [8].

Сприятливим також можна вважати момент для розробки та втілення нової радикальної інноваційної стратегії – входження до глобальної гуманітарної економіки. Але для цього необхідно розробити національну інноваційну систему, яка забезпечить ефективну взаємодію державних органів управління всіх рівнів, організацій науково-технічної сфери, підприємництва та великого бізнесу з метою використання сучасних досягнень науки і технологій. У межах національної інноваційної системи,

як свідчить досвід ринково розвинутих країн, мають невпинно зароджуватися і реалізовуватися кластери інтелектуальних і радикальних нововведень.

Важливою умовою реалізації інноваційної стратегії має стати залучення до співпраці та фінансування комерціалізації інновацій органів влади і бізнесу регіонів, які на коопераційній основі з приватним сектором та державою зможуть просувати на ринок об'єкти інтелектуальної власності.

Необхідно зазначити, що роль держави у сфері науки та високих технологій в період становлення суспільства, що базується на знаннях і творчості, зазнає принципових змін. На перший план виходять задачі створення загальних сприятливих умов для розвитку підприємництва та інноваційної діяльності, формування середовища, що стимулює інноваційний ризик, сприяє залученню приватного та іноземного капіталу для виробництва наукоємної продукції, сприяння різноманітним формам кооперування між державним, університетським та підприємницьким секторами науково-освітньої та промислової діяльності.

Об'єктивно такі процеси призводять до підвищення ролі держави, а дискусії про мінімізацію її ролі, на думку російських вчених Г. Власкіна і Є. Ленчука, мають сенс лише за умови, коли «мінімізацію» розуміти як «оптимізацію» державного фактора серед інших процесів [14].

Такий підхід означає, що центр ваги у вирішенні проблеми співвідношення держави і ринку треба переносити на аспекти їх взаємного доповнення, а не на протиставлення одне одному. Зважена і передбачлива політика держави призводить до збільшення ролі і ефективності ринкових факторів в економіці, сприяє розвитку конкуренції і тим самим створює нові можливості для розвитку бізнесу та підвищення якості життя народу.

Серед важелів впливу держави на науково-інноваційну сферу є одна унікальна – це законотворча, що дозволяє встановлювати фундаментальні правові основи функціонування суспільства. В Україні ухвалено низку нормативно-правових документів щодо визначення пріоритетів наукової та інноваційної діяльності. Правовою основою формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності є Конституція України [1], Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [5], «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [2], «Про інноваційну діяльність» [4], «Про наукову і науково-технічну експертизу» [6], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [8], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» [7], «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків» [9], «Про державні цільові програми» [3], «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [10]

інші закони України, Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України [11].

Отже, вибір пріоритетів і селективної їх підтримки на основі конкурентних напрямів досліджень, розробок окремих наукових організацій є основним елементом регулювання державної науково-технічної політики.

Аналіз науково-інноваційної політики держави свідчить, що навіть визначені на законодавчому рівні пріоритети фактично не справили відчутного впливу на реальну політику держави у науково-технологічній сфері і не стали впливовим чинником її цілеспрямованої дії на інноваційний розвиток економіки України. Принципові прорахунки у формуванні самих пріоритетів призвели до того, що вони виявились надто широкими і узагальненими і при незначних ресурсах на їх реалізацію унеможливили формування на їх основі результативних цільових програм [20].

Органічною складовою державної інноваційної політики є підтримка наукових досліджень і розробок, забезпечення тіснішої взаємодії наукової, виробничої і фінансово-кредитних систем. З одного боку, держава покликана забезпечувати свободу наукового пошуку, результати якого формують підґрунтя для генерування нововведень. З іншого боку, державні структури орієнтують сферу НДДКР на виробництво продукції і послуг, придатних до прикладного використання і комерціалізації.

Для сучасного етапу розвитку економіки України та її науково-технологічної сфери є характерним розпад наукових та науково-технологічних зв'язків між регіональними, галузевими і академічними науковими комплексами, центрами, організаціями та виробничими структурами. Кадрові, технологічні та фінансові розриви спостерігалися у науково-дослідних процесах та кооперації досліджень і розробок, тому створення належних стимулів для поширення інноваційної моделі поведінки учасників цього процесу стало одним із найбільш визначальних завдань політики держави.

У світлі викладеного стає очевидним, що визначальним чинником інноваційного розвитку на даному етапі і на перспективу має стати інтеграція науки, освіти та виробництва. Центральною ланкою інноваційних процесів виступає науково-технічний потенціал – сукупність різноманітних видів науково-технічних ресурсів (кадрових, фінансових, інформаційних, матеріально-технічних та ін.), що взаємодіють у процесі виробництва науково-технічної продукції в рамках певних інституціональних механізмів [18].

Крім підтримки кадрової складової науково-технічного потенціалу як головної мети державної політики, важливе місце має бути відведено

раціоналізації структури науково-технічного потенціалу за напрямками і видами досліджень. Слід мати на увазі, що наука виявляється особливо чутливою до негараздів перехідного періоду, оскільки він відзначається різким падінням попиту на результати НДДКР, скороченням їхнього фінансування. Процеси формування науково-технічного потенціалу носять кумулятивний характер, тобто визначають всією попередньою траєкторією розвитку і їм властивий тривалий лаг між фінансуванням й одержанням результатів [23].

Щодо стимулюючого характеру фінансово-кредитного механізму фахівці висловлюють обґрунтовані зауваження, що стимулювання інноваційного розвитку не повинне обмежуватися вибірковою підтримкою певних тем досліджень чи розробок. Державне стимулювання інновацій шляхом пільгового фінансування НДДКР ті інновацій без запровадження дієвих стимулів для всієї інноваційної діяльності призведе до консервації існуючого розриву між наукою і виробництвом [12].

Значно більший діапазон, повинні мати стимули, спрямовуючись на створення умов для масового пошуку результативних шляхів, технологічних змін і оперативної підтримки нововведень. Отже, головним завданням інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технологічного і виробничого потенціалів, поширення інновацій на всі сфери національної економіки.

Сучасні масштаби науково-технічного прогресу і пов'язані з ними проблеми великомасштабного капіталомісткого виробництва на його головних напрямках виявляються об'єктивно неможливими ні приватнокапіталістичному секторові, ні державі. Тому на початку ринкових реформ держава звільнялася від витрат на науку, а під гаслами боротьби з монополізмом і створенням умов для конкуренції була зруйнована низка життєздатних великих виробничих і науково-виробничих структур, що існували в Україні. Тому в жодній з країн з перехідною економікою, за висновками міжнародних експертів, немає сучасних систем науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських розробок [13; 15].

Світовий досвід на прикладі деяких сучасних держав – лідерів переконує, що інноваційні прориви в їх економіках забезпечувалися не лише науковими й технологічними досягненнями, а й загальним інтелектуальним проривом за рахунок створення відповідних інституцій соціального, науково-технологічного та маркетингового спрямування, які поєднували інтелект, виробництво, торгівлю. Європейський вибір України і необхідність її інтеграції у високотехнологічне конкурентне середовище зумовлюють потребу в інноваційному підході до розвитку всієї економіки.

Науково-технічний прогрес та інноваційний розвиток базуються на складній системі взаємопов'язаних елементів, що виробляють різні типи знань, управляють їх потоками і багато в чому визначається тим, як взаємодіють між собою учасники інноваційного процесу. І хоч усередині системи взаємодіють організації різних форм власності, урядові структури відіграють особливу роль, оскільки саме через органи державної влади й управління на всіх ієрархічних рівнях управління здійснюється політика, що впливає на інноваційну діяльність.

Дуже істотним фактором є кореляція інноваційної та соціальної політики держави. Глобальність і динамічність сучасних інноваційних процесів потребують узгодженої координації дій усіх учасників науково-інноваційного циклу і суспільних відносин: науково-технічного співтовариства, підприємницьких структур, державних органів, політичних партій, споживачів інноваційної продукції, громадських організацій і т.п.

Пошук консенсусу між різноманітними соціальними силами, що здійснюють нововведення або відчувають на собі їх вплив, потрібний ще й тому, що лише в обстановці соціальної згоди можливі масштабні інвестиції в інновації й одержання відповідної віддачі.

Багаторічна практика соціально-економічних перетворень, у постсоціалістичних країнах, на думку професора П. Єщенка, довела помилковість спрощено-схематичного підходу щодо створення ринкового механізму господарювання за короткий період шляхом роздержавлення і приватизації. Усунення держави з економічної сфери, позбавлення її прав власності не викликало економічного піднесення та зростання ефективності на підприємствах недержавної форми власності. Для здатності економіки України відтворюватися на рівні вимог сучасної технологічної революції, сприяння переходу країни до інноваційної моделі розвитку, на думку вченого, потрібна нова філософія поєднання інтересів особи – підприємства та регіону – держави, узгодження принципів економічної ефективності та соціальної справедливості [25].

В цілому за роки ринкових перетворень в Україні було набуто певного позитивного досвіду у сфері формування та реалізації державної науково-технічної політики, який необхідно використовувати та розвивати у процесі реального переходу на інноваційну модель розвитку економіки України.

Рівень державного впливу на розвиток в Україні інноваційної діяльності поки що не можна вважати адекватним сучасним вимогам, неоптимальною залишається існуюча модель державного управління інноваційним розвитком економіки. До того ж постійна і необґрунтована реорганізація цих органів замість оптимізації скоріше призводить до втрати стратегічної зорієнтованості у їх діяльності.

Отже, при всій значимості ринкових механізмів дуже важливою залишається проблема збереження та якісного удосконалення регулюючої ролі держави в стимулюванні розвитку інноваційної діяльності. Існує реальна можливість засобами державної політики і управління сприяти підвищенню вітчизняної економіки, яку необхідно якнайшвидше і якнайповніше використовувати.

Тільки енергійний перехід на інноваційну модель розвитку є об'єктивно реальним шансом уникнення кризових явищ в економіці з позитивним результатом для всього суспільства.

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 10 ст. 141, (остання редакція від 16.04.2008 р. на підставі v006p710-08).

2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Урядовий кур'єр. – 2000. – 26 квітня.

3. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 2006. – № 45, ст. 434.

4. Закон України «Про державні цільові програми» № 1621-IV від 18 березня 2004 р. // Урядовий кур'єр. – 2004. – 21 квітня.

5. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 4 липня 2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – 7 серпня.

6. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 1 грудня 1998 року № 285 – XIV // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 1999. – № 2-3.

7. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. № 52/95 зі змінами, внесеними згідно із закону у 1999 р. // Голос України. Від 22.03.1995

8. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 р. № 433-IV // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 2003. – № 13, ст. 93.

9. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» № 2623-III від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 2001. – № 48.

10. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» № 991- XIV від 15 липня 1999 р. // Голос України. – 1999. – 21 вересня.

11. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України / Постанова ВРУ № 916-XIV від 13 липня 1999 р. // Голос України. – 3 серпня 1999 р. - № 141(2143).

12. Активізація інноваційної діяльності: організаційне-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія. / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін та ін. – Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України, 2007. – 328 с.
13. Атомонова Ю. Особливості та класифікація засобів правового регулювання інноваційної діяльності // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 3-7.
14. Власкин Г.А., Ленчук Е.Б. Промышленная политика в условиях перехода к инновационной экономике: опыт стран Центральной и Восточной Европы. – М.: Наука, 2006. – 246 с.
15. Головінов О.М. Держава у ринковому середовищі: питання теорії: Монографія. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 279 с.
16. Гуржій А.М., Каракай Ю.В., Петренко З.О. та ін. Інноваційна діяльність України: Монографія. – К.: УкрІНТЕІ, 2006. – 152 с.
17. Інноваційний ресурс господарського розвитку: Монографія / За ред. В.П. Мельника. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 363 с.
18. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
19. Мазур А.А., Гагауз И.Б. Современные инновационные структуры: Монография. – Харьков: СПД Либуркина Л.М., 2005. – 348 с.
20. Маліцький Б.А., Попович О.С., Соловійов В.П. та ін. Обґрунтування інноваційної моделі структурної перебудови економіки України. – К.: ЦДПН, 2005. – 64 с.
21. Никитенко П.Г. Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития. – Минск: Белорусская наука, 2006. – 479 с.
22. Особливості державного регулювання економіки в сучасній Україні: Навч. пос. / В.В. Приходько, В.Г. Вікторов, О.М. Пшінько та ін. – Дніпропетровськ: Ви-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізничного транспорту, 2007. – 200 с.
23. Павленко І.А. Економіка та організація інноваційної діяльності: Навч. пос. – К.: КНЕУ, 2004. – 204 с.
24. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / За ред. І.П. Макаренка. – К.: УІДНСіР: Ін-т еволюційної економіки, 2004. – 123 с.
25. Проблемы экономики переходного периода / Отв. ред. В.М. Геец – Львов-Запорожье: ГУ «ЗИГМУ», 2004. – 403 с.
26. Экономика знаний / Глухов В.В., Коробко С.Б., Маринина Т.В. – Спб: Питер, 2003. – 528 с.